

Antiteza unei idei profetice – G. Ibrăileanu vs. E. Lovinescu

Crina POENARIU*

Key-words: *populist, prophetic idea, messianic involvement, modernism, critique, national specificity*

A introduce un demers ideatic de natură profetică în sfera criticului este un act de identificare, prin măsura oferită de literaritate. Eugen Lovinescu și Garabet Ibrăileanu, doi exponenți ai unei generații de critici, situează demersul ideatic de natură profetică, prin caracterul succint al prezentului discurs, într-o poziție disjunctivă, dar în unele aspecte complementară. Acest demers clasează contextul sfârșitului de secol al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în coordonatele politice, sociale și culturale ale vremii. Frământările epocii dau naștere, indubitabil, unor încercări de a răspunde, profetic, crizei instalate în diverse ramuri ale ființei neamului românesc. Modalitatea în care cei doi critici au încercat să zugrăvească *forma mentis* specifică poporului român de atunci are aspectul unei antiteze: Ibrăileanu, pe de-o parte, înregistrează un recul prin a sa angajare poporanistă, în timp ce Lovinescu lansează puternice ecouri profetice, în care cere sincronizarea și racordarea românilor la „spiritul veacului”. Deși aparent opus direcționate, cele două tendințe poartă același ideal: evidențierea specificului național, crearea de ecouri românești, din perspective diferite. Aspectele enumerate mai jos vor introduce câteva elemente ale fundalului antitetic, dar semnificativului comun, în viziunea celor doi critici – poporul și literatura română.

1. Critica sau „căutarea de sine”

Ațiunea critică, cea care în accepțiunea călinesciană nu se manifestă ca o „dublură”, poate fi determinată ca act fie de un deziderat individual, o raportare sau oglindire a sinelui creator la anumite criterii artistice, sau poate îmbrăca forma unei acțiuni în care operele diverșilor creatori sunt analizate, sub semnul literei și a obiectivării. În acest sens, „confuzie între criticul pur și creatorul cu acțiune critică nu poate exista” (Călinescu 1968: 209). Pe acest fundal, Garabet Ibrăileanu și Eugen Lovinescu devin exponenți ai unei generații de critici literari. Aflați în polemică literară, cei doi abordează critica din perspective diferite, pe temeuri aparent opuse, care însă vor marca, prin însăși disjuncția opiniilor lor, o idee cu substrat antitetic, dar complementară. Pe Lovinescu îl putem considera drept un artist cu o profundă

* Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, România.

conștiință estetică, a cărei sensibilitate l-a făcut să se angajeze în justificări pe parcursul operei sale, deși înzestrat cu o sensibilitate „moderată” și într-o continuă căutare de sine. „Ca și orice cititor în artă, spune el, criticul se caută pe sine și nu e satisfăcut decât când se găsește” (Lovinescu, *apud* Negoïtescu 1991: 177). În demersul justificării de sine, Lovinescu devine „teoreticianul liberalismului român dintr-o înaltă trebuință de a se explica pe sine” (Negoïtescu 1991: 177). Respins de instituțiile culturale ale epocii, el a creat o nouă instituție: critica literară, transformând-o într-un instrument de orientare a gustului public și, în același timp, expresia unei conștiințe de sine (Simion 1993: 88). În opinia lovinesciană, critica lui Ibrăileanu este lipsită de expresie artistică. Deși nu practică o critică angajată, de dimensiunea scrierilor lui Lovinescu, Ibrăileanu intervine pertinent în acțiunea sa critică, deși cu unele exagerări, *passim*. Lovinescu face din critica sa o artă, în slujba evocării sinelui, promovând literatura contemporană și pe tinerii scriitori. Pentru ambii literați, critica devine apanajul expresiei literei și a sinelui creator.

2. Angajarea mesianică

În sens religios, mesianismul reprezintă o așteptare a unui Mesia făgăduit de Dumnezeu, care aduce izbăvirea, iar în sens eshatologic, echivalentul soartei finale a poporului ales de Dumnezeu. Astfel, *homo religiosus* devine o instanță recuperatoare a promisiunii mesianice, ce implică o angajare în numele și pentru idealul național, care poate fi o marcă a gradului de vizionarism al unui popor¹. Conform unei teorii ce face legătura între mesianism, specific național și ideologie, forma pură de mesianism pe care o întâlnim în Biblie la poporul Israel – care mai apoi a denaturat – capătă de-a lungul istoriei „forța impersonală a ideologiei”, ideologie care, sub auspiciile istoricității, „a robit mesianismul, transformându-l în naționalism și etnicitate” (Silion 2004: 6)². Fie el de natură religioasă, ideologică sau socială, mesianismul, recurgând la atitudinea profetică și la angajamentul eroic, are valențe importante și în literatură, respectiv și asupra lui *homo estheticus*. Literatura română, sub auspiciile avânturilor revoluționare, cunoaște o angajare mesianică încă din scrierile pașoptiștilor, din a căror moștenire se prelungesc două categorii: ramura „mesianicilor utopici”, susținători ai „afirmării naționale” și ramura „mesianicilor pozitivi”; cu o tendință realistă și critică, cei din a doua categorie ajung în cele din urmă să părăsească angajarea mesianică, adică pronunțatul ei caracter militant, categorie în care îl vom regăsi, mai târziu, cu accente personale, pe criticul Eugen Lovinescu (Martin 1981: 26). În mod cert, prin angajarea sa și prin activitatea sa literară, Ibrăileanu se situează pe filiera mesianicilor utopici, în varianta sa inițială. Din punct de vedere a deschiderii ori închiderii față de influența străină, mesianismul pozitiv devine mesianism specificist, în vreme ce mesianismul utopic sfârșește în criticism sincronist (Martin 1981: 27).

¹ „Respirația istorică a unui popor este cu atât mai amplă cu cât misiunea lui e mai mare. De aceea, în toate culturile mari, dimensiunile viziunii mesianice se conturează grandioase. Dimpotrivă, popoarele timide cu ele și cu lumea concep misiuni imediate, aproape meschine în accesibilul lor”. (Cioran, *apud* Braga 1987: 23)

² Cioran, pe de altă parte, vede în mesianism exercitarea unei funcții „vitalizante”, un mesianism izvorât dintr-o „forță lăuntrică a unui popor” (Cioran, *apud* Silion 2004: 23).

3. Profetismul literar sau misiunea recuperatoare

Cum fiecare popor și-a cristalizat o misiune, în funcție de epocă și contingente, poezii și literații vremii își asumă misiunea națiunii lor. Inițial sentimentală, adâncită apoi în conștiința poporului, aceasta formează treptat „un imperativ moral de conduită” (Rădulescu-Pop 1992: 33). După Eliade, fiecare epocă istorică a unui popor naște profeți și profeții în momentul în care parcurge perioada de „dualism moral și spiritual”, caracterizată printr-o „criză abisală” și o „speranță spre pretutindeni deschisă”. Această perioadă stimulează căutarea de identitate, atât pe plan individual, cât și pe plan național (Eliade, *apud* Botez 2005: 279). Asemeni tânărului Nicolae Iorga, ce-și definea *complexul mesianic* ca „sentimentul de a fi investit cu o misiune superioară de regenerare morală, spirituală a poporului” (Râpeanu, *apud* Balotă 1974: 49), Ibrăileanu purcede în exaltarea și valorificarea a tot ceea ce norodul incumbă intelectualilor săi – sursa creației lor estetice. O *apologie pro vita sua*, atitudinea de profet-misionar, implică un misionarism etic, estetic, social, un imperativ moral, cu un caracter pedagogic. În accepțiunea lovinesciană, găsim „afirmarea *atitudinii* poporaniste a scriitorului, ca principiu obligatoriu de valorificare estetică” (Lovinescu 1973: 66). Angajarea lovinesciană în sens mesianic poate fi considerată una simbolică.

4. Creația și specificul național

Un concept de natură romantică, specificul național poate fi definit ca un complex de trăsături ale unui popor, desemnate din punct de vedere istoric, politic, cultural, mental, spiritual etc., descriind năzuințele comune, misiunea asumată, evoluția din punct de vedere cultural, cât și pe plan estetic ș.a. În accepțiunea călinesciană, specificul național „se refuză structural oricărei tentative de a se interveni concludent în destinul său prin efort, prin contribuție individuală”, fiind mai degrabă o abstracțiune a spiritului clasificator al teoreticianului (Călinescu, *apud* Braga 1987: 9). Însă un demers programatic, noțional și semnificativ este dificil de atribuit acestui concept.

„Mecanismul ontologic” al specificului național pare a se refuza formalizării, explicitării prin stricta teorie a artei, la care se adaugă faptul că, poate, e aproape imposibil a fi definit din interiorul său. Și apoi, prin repetare, noțiunile de înlocuire nu-l mai luminează, ci – cu timpul – îl obscurizează, întrucât se creează aparența de vid noțional prin uzura dată de marea frecvență a întrebuințării (Braga 1987: 12).

Materializarea specificului național în literatură este o dimensiune compensatoare. În acest sens, privite din exterior într-un demers de înțelegere și descifrare, operele literare pot căpăta două semnificații distincte, dar complementare: una „istorică”, esențială, și una „pur individuală”, dezvăluindu-se analizei psihologice și subordonată celei istorice (Goldmann 1972: 251–252). Se pot distinge două faze cu privire la specificul național în cazul lui Eugen Lovinescu: prima, în care apără cu putere specificul tradiției, contestat fiind de simbolisti, și a doua, contrară, dar nu contradictorie, de apărare a modernismului față de tradiționalismul care „programa specificul” (Negoițescu 1999: 36).

Ibrăileanu, pe de altă parte, urmărește „completarea” doctrinei formelor practicate de poporanism prin dezvoltarea unor formule de înlocuire, cu precizarea că „sufletul unui popor înseamnă mai ales sentimentele, ideile, concepțiile sale” (Braga 1987: 12,13). Atitudinea lui Ibrăileanu este una de tranziție, între exclusivismul pozițiilor partizane și opiniile teoreticienilor care au încercat o detașare în măsură să asigure o mai mare apropiere de ținuta obiectivă. Pe acest din urmă suport, conceptul de specific național nu a mai fost detaliat ca premisă a unui act de normare – o coordonată implacabilă nu numai a operei de artă –, ci a oricărei manifestări a spiritualității (Călinescu 1968: 196). Socotind specificul național „considerarea lumii și reacția față cu lumea” în popor, criticul Ibrăileanu ajunge la concluzia că spiritul românesc trebuie căutat acolo unde se află „mai nepervers, mai curat, la poporul românesc de la țară”, sau, în literatură, la trei categorii de scriitori: scriitorii de proveniență țărănească rămași sufletește țărani, scriitorii care, nefăcând parte din țărănime, măcar „și-au plecat urechea la popor”, și scriitorii aparținând claselor superioare, dar care au trăit „cu poporul” de-a lungul vicisitudinilor istorice, cum ar fi „clasa boierinașilor” (Piru 1967: 218). În 1923, acesta scria: „fără talent nu există nimic și deci nici caracter specific” (Ibrăileanu, *apud* Ornea 1972: 408), o altă coordonată de bază a specificității.

În concepția ibărăileană despre artă, literatura este dependentă de evoluția societății, iar talentul este acceptat sau respins de societate. Literatura vremii sale „trece peste formă, încurajează talentul și mediocritatea” (Ibrăileanu, *apud* Lefter 2000: 30). O definește ca pe o literatură „curat estetică”, având un caracter „mai realist” (Ibrăileanu, *apud* Lefter 2000: 39).

În ale sale *Critice*, Lovinescu glosează pe aceeași temă:

O literatură nu se afirmă prin individualități răzlețe, ci printr-o organizare armonică: prezența unui geniu solitar nu dovedește nimic; a scrie într-o limbă poate fi o întâmplare; a avea talent poate fi numai un accident personal; pentru a se integra într-o cultură, talentul trebuie să fie reprezentativ (Lovinescu 1973: 68–69).

Imputând poporanismului confuzia etnicului cu esteticul, implicit lui Ibrăileanu, Lovinescu dezaprobă concepția conform căreia esteticul este un exponent al sufletului național, ci îl definește ca pe „o valoare autonomă realizată prin limbă și fond sufletesc într-un material etnic” (Lovinescu 1973: 154)³. Pentru el, specificul național înseamnă armonizarea cu „spiritul veacului” și alinierea la curente literare ale epocii. Înseamnă modernizare și sincronizare, adică europenizare. Înseamnă lipsa discriminării făcute de poporanism în favoarea țărânimii și în detrimentul burgheziei. Specific mai înseamnă și etnicitatea artei.

³ „Confuzia eticului cu esteticul a înglobat, de altfel, în sine și confuzia etnicului, adică luarea în considerare a artei numai prin raportul ei față de «popor» și al ideii naționale; eticul nu era privit în sine, ca o necesitate pură a conștiinței morale, ci prin calitatea sa practică, fie de a înnobila și înălța poporul, fie de a-l reprezenta în notele sale specifice mai bine păstrate în țărânimie” (Lovinescu 1973: 162–163).

5. Poporanism și viziune ibrăileană

Începutul veacului al XX-lea, caracterizat printr-un misticism național, revoluționar și rural, prin sămănătorism, a produs o literatură, în timp ce poporanismul, ca succedaneu al sămănătorismului, a produs o ideologie, fără a produce o literatură. Acest misticism național-țărănesc, absorbit de un tradiționalism teoretic, are ca rămășițe poporaniste „specificul național” sau „realitățile naționale” (Lovinescu 1973: 154). Latura romantică a poporanismului se desprinde din elemente precum tendenționismul, mesianismul literaturii angajate, conceptul datoriei, motivul culpabilității intelectualului și al responsabilității, evaluarea operei și în funcție de atitudinea creatorului, insistența căutare a caracteristicului și conceptul specificului național (Ornea 1972: 394). Ideologia poporanistă, având ca pivot specificul național, este profund reprezentată în scrierile lui Ibrăileanu. El definește poporanismul literar în termeni lacși:

Poporanismul ca tendință nu înseamnă numaidecât să iei subiecte din popor, nu înseamnă să scrii pentru a fi înțeles de popor, nu însemnează a scrie în limba poporului, nu însemnează a scobori creațiunea artistică la nivelul poporului, prin procedeul popular (Ibrăileanu, *apud* Lefter 2000: 106).

Pentru Ibrăileanu, poporanismul e un sentiment de simpatie față de țărănime, o plasare în sfera eticii. Partizan al tendinței în artă – artă în care scriitorul se implică subiectiv – Ibrăileanu susține că impresia estetică este condiționată într-o oarecare măsură de impresia morală prin „funcțiunea sentimentului de simpatie” (Ibrăileanu, *apud* Lefter 2000: 238). Pentru critic, opera de artă reprezintă o concepție de viață realizată de o personalitate înzestrată cu geniu sau talent. E o formă a „energiei”, a personalității umane, creatoare (Ibrăileanu, *apud* Lefter 2000: 264). În consecință, scriitorul poporanist ar trebui „să vadă just în viața celor mici și-n sufletele lor” și să producă astfel „originalitate în artă și realism în zugrăvirea vieții țărănești” (Ibrăileanu, *apud* Lefter 2000: 107). Ibrăileanu face o separație în cadrul poporului român, împărțindu-l în două categorii sociale, cu o disjuncție accentuată între ele: „clasele de sus”, cu o cultură de împrumut încă insuficient asimilată, în timp ce „clasele de jos”, deși depozitare ale energiilor creatoare, sunt „ținute în întuneric”, de unde și concluzia nefondată că până în momentul 1906 în România nu exista o cultură românească (Piru 1967: 216–217).

După război, când Ibrăileanu a înțeles că rațiunea de a fi a poporanismului a încetat, a apelat la aceleași argumente ca și în 1905–1906. „*Vina* a fost răscumpărată; *datoria* i s-a plătit” (Ibrăileanu, *apud* Ornea 1972: 199).

Războiul a schimbat sau este pe cale să schimbe totul. Țăranul s-a „stricat” – cum zic unii. A învățat multe lucruri, s-a trezit, a început să adopte forme de viață „străine”, a început să vorbească pestriț. [...] Așadar, țăranul pitoresc, țăranul-trecut, țăranul speranță a reacționarismului e merit să dispară și el și, cu el, și literatura tradiționalistă. Literatura de dinainte de război nu mai este de actualitate, a devenit istorică (Ibrăileanu, *apud* Lovinescu 1973: 83).

6. Modernism și viziune lovinesciană

Încă de la începutul veacului se poate distinge o acțiune de emancipare a artei de contingentele ideologiei naționale și sociale. Forma artistică își anunță neajunsurile pentru a putea exprima sensibilitățile tot mai diferențiate. Conștiință maioreșciană, Lovinescu debutează în critica literară din tabăra antisămănătoristă, militând pentru „dreptul diferitelor clase de a fi reprezentate în literatură, mai cu seamă a burgheziei, ca factor de progres activ”, promovează romanul urban, poezia modernistă și disocierea valorii estetice în sens maioreșcian (Negoițescu 1991: 176). Considerându-se toată viața un critic *impresionist*, tribut ar fi formulei impresiilor fortuite și incerte, Lovinescu – artistul – va fi tentat mereu de enigma propriei sale vocații critice, încercând să o „dezlege” printr-un fel de „introspecție teoretică”, în care critica literară, proza epică și memorialistica se unesc (Negoițescu 1991: 177). În *Critice* apare ideea regretului față de *deformarea* emoției prin istorism, adică prin cultura artistică obținută pe baza creațiilor tradiției. Pentru Lovinescu, arta adevărată era un „fenomen natural, organic”, fără îngrădiri ale criticilor sau angorjată de istorism. Tradiția, într-adevăr, este reprezentată prin etnicitatea artei (Negoițescu 1999: 30–31). Ca formă de originalitate în literatură, el vede în imitație un factor important de asimilare și adaptare la tradiția proprie a unei națiuni. Partizan al principiul autonomiei esteticului, căruia îi alătură imperativul etic, el resimte o simpatie pentru creația literară și bucurie a creației libere în preajma ei (celebra imagine sainte-beuveiană a voiajului în jurul unei insule misterioase – opera); totodată, își manifestă disprețul față de litera moartă a dogmelor, dar în limitele esteticului și nu în afara principiului obiectivității (Lovinescu 1993: 85–86). Prin ideea revizuirilor critice, Lovinescu anticipează teoria mutației estetice, iar prin foiletonistică militează pentru o literatură nouă, complexă, sincronică, eliberată de prejudecățile criticii de direcție (Simion 1993: 86).

7. Antiteza unei idei profetice

Al. Piru prezintă câteva dintre aspectele ce au constituit mărul discordiei în polemica Ibrăileanu – Lovinescu. Astfel, polemica Ibrăileanu – Lovinescu reeditează polemica Gherea – Maiorescu. Ca și Dobrogeanu-Gherea, Ibrăileanu a militat, sub deviza „artă cu tendinți”, pentru o literatură legată de realitățile vieții și pusă în slujba emancipării claselor asuprite. Preluând moștenirea maioreșciană, Lovinescu a fost, în aceeași perioadă, sub deviza „artă pentru artă”, partizanul autonomiei esteticului, însă nu atât în înțelesul desprinderii lui de realitate, cât în sensul disocierii valorilor. Ibrăileanu a luptat împotriva cosmopolitismului, promovând literatura de specific național, Lovinescu a delimitat esteticul de etnic și a încurajat tendințele novatoare în scopul contemporaneizării mișcării literare a epocii. Cum între specific național și universalitate există un raport dialectic, iar tendenționismul (așa cum îl înțelegea Ibrăileanu) nefiind în contradicție cu autonomismul (așa cum îl înțelegea Lovinescu), opiniile celor doi pot, în final, să nu reprezinte două perspective antitetice, deși contemporaneitatea a consacrat polemica celor doi critici (Piru 1967: 336–338). Criticând lipsa de sincronism și conformismul, Lovinescu remarcă și o evoluție destul de înceată a sufletului românesc, în corelație cu „spiritul veacului”. Impută tradiționalismului românesc viziunea de regim agrar,

viziune ce nu se adaptează noilor forme de viață socială, marcate de ascensiunea burgheziei, evitând reculul misticismului țărănesc. Concluzionând, remarcăm aplecarea celor doi critici spre scoaterea din impas a situației literaturii, așa cum o percepeau la data respectivă. Și-au asumat misiunea de a privi din interior o parte a tendințelor din acea vreme – poporanismul, respectiv modernismul. Au căutat, dincolo de rivalitatea din diversele planuri, să cuprindă, misionar și mesianic, un ideal comun, deși antitetic la nivel bazal: literatura capabilă să determine spiritul unui popor.

Bibliografie

- Balotă 1974: Nicolae Balotă, *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX*, București, Editura Eminescu.
- Botez 2005: Adrian Botez, *Spirit și Logos, în poezia eminesciană. Pentru un nou tip de hermeneutică aplicată asupra textului eminescian*, Râmnicu Sărat, Editura Rafet.
- Braga 1987: Mircea Braga, *Recursul la tradiție. O propunere hermeneutică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Călinescu 1968: George Călinescu, *Principii de estetică*, București, Editura pentru literatură.
- Goldmann 1972: L. Goldmann, *Sociologia literaturii*, cuvânt înainte de Miron Constantinescu, studiu introductiv și îngrijirea ediției de Ion Pascadi, București, Editura Politică.
- Ibrăileanu 1921: G. Ibrăileanu, *După războiu. Cultură și literatură*, Iași, Editura Viața Românească.
- Lefter 2000: Ion Bogdan Lefter, *Recapitularea modernității. Pentru o nouă istorie a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Lovinescu 1973: E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. 4, *Scrieri*, ediție de Eugen Simion, București, Editura Minerva.
- Martin 1981: Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele” literaturii române*, București, Editura Albatros.
- Negoieșcu 1999: I. Negoieșcu, *Despre E. Lovinescu*, ediție îngrijită și note de Dan Damaschin, Pitești, Editura Paralela 45.
- Negoieșcu 1991: I. Negoieșcu, *Istoria literaturii române*, vol. 1 (1800–1945), București, Editura Minerva.
- Ornea 1972: Z. Ornea, *Poporanismul*, București, Editura Minerva.
- Pânzaru 1999: Ioan Pânzaru, *Practici ale interpretării de text*, Iași, Editura Polirom.
- Piru 1967: Al. Piru, *G. Ibrăileanu (Viața și opera)*, București, Editura pentru literatură.
- Rădulescu-Pop 1992: Constantin Rădulescu-Pop, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, ediție îngrijită și note de Gh. Al. Cazan, București, Editura Științifică.
- Silion 2004: Bogdan Silion, *Rusia și ispita mesianică. Religie și ideologie*, București, Editura Vremea XXI.
- Simion 1993: Eugen Simion, *Eugen Simion comentează pe Mircea Eliade, Vasile Voiculescu, Eugen Ionescu, Eugen Lovinescu, Perpessicius, Tudor Vianu*, București, Editura Recif.
- Vârgolici 2003: Teodor Vârgolici, *Caleidoscop literar*, București, DO-minor.

The Antithesis of a Prophetic Idea – G. Ibrăileanu versus E. Lovinescu

From dialectical critical positions, Eugen Lovinescu and Garabet Ibrăileanu embody a generation of critics who, reiterating earlier polemics, engage in a dispute regarding the specificity of the Romanian literature and the sources of its topics and subjects. Populist, respectively modernist, their visions, though antithetical, could be seen complementary in terms of messianic involvement and prophetic pulse, almost instinctive. “Art for art” and “art with tendencies”, their positions mark, structurally, the deep troubles of an era of social, political and literary transformations.